

«ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ»

Του Καθ. Πέτρου Βασιλειάδη

Ο Edward Farley, στο πρόσφατο έργο του για τη σημασία των συμβόλων και την εκ νέου ενεργοποίησή τους στη μεταμοντέρνα κοινωνία, [1] παρατηρεί ότι “πολλά από τα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας, οφείλονται εν μέρει στην απώλεια των ‘βαθέων συμβόλων’, εκείνων δηλαδή των αξιών με τις οποίες η κάθε κοινωνία αυτοπροσδιορίζεται και εκπληρώνει τις επιδιώξεις της. Οι αξίες αυτές προσδιορίζουν την πίστη, την ηθική και τη δράση των μελών της κοινότητας, συγκροτούν τη συνείδηση των ατόμων και διατηρούν τη συνοχή της κοινωνίας. Στη σύγχρονη κοινωνία αυτά τα θεμελιώδη για την πνευματική υπόσταση και επιβίωση του ανθρώπου σύμβολα έχουν περιθωριοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό που είναι σχεδόν αδύνατη η επαναδραστηριοποίησή τους. Για το λόγο αυτό ο μεταμοντέρνος άνθρωπος ή θα πρέπει να επαναπροσδιορίσει αυτά τα σύμβολα, ή θα πρέπει πλέον να μάθει να ζει χωρίς αυτά”. [2] Προσωπικά είμαι πεπεισμένος πως θα πρέπει το πρώτο να επιδιώξουμε παρά να αρκεστούμε στο δεύτερο.

Την ίδια ακριβώς περίοδο ο διάσημος λειτουργιολόγος Η. Wybrew, ειδικός σε θέματα της Ορθόδοξης Ανατολικής λειτουργικής παράδοσης, [3] περιέγραφε με γλαφυρό τρόπο τη σταδιακή μετεξέλιξη της Ορθόδοξης ευχαριστιακής λατρείας, χρησιμοποιώντας την ακόλουθη διαζευκτική διατύπωση: [4] Η Ευχαριστία από απλό κοινό δείπνο μετεξελίχθηκε σε τελετουργική πράξη, από τον οικιακό περιορισμό μεταπήδησε στην δημόσια μεγαλοπρέπεια, από βρώση και πόση κατέληξε στο δέος του μυστηριώδους, από τη διαφάνεια και την εις επήκοον πάντων επιτέλεση των δρωμένων στην απόκρυψη και τη σιωπή, από την Ευχαριστία ως μαζική εμπειρία σε Δείπνο του Κυρίου. “Αναμφίβολα, καταλήγει ο Wybrew, ουσιαστικές αλλαγές έχουν επιτελεστεί στον αιώνα που φεύγει. Είναι μάλιστα απίθανο η ευχαριστιακή πράξη να παραμείνει ως έχει τον αιώνα και τη χιλιετία που έρχεται”. [5]

Η σημασία της αναγέννησης της λειτουργικής ζωής σε παγκόσμιο και διαχριστιανικό επίπεδο, και η επαναβεβαίωση στον αιώνα που φεύγει της σπουδαιότητας της ευχαριστιακής πράξης της χριστιανικής κοινότητας (παράλληλα με τη θεολογική της παραγωγή, και μάλιστα για την ακρίβεια πάνω απ’ αυτήν), είναι νομίζω απόρροια τριών εξελίξεων στο χώρο της επιστήμης και της εκκλησιαστικής ζωής: (α) της ανάπτυξης της επιστήμης της “πολιτιστικής ανθρωπολογίας”, (β) της καταλυτικής επίδρασης που είχε η “λειτουργική κίνηση” σε όλες ανεξαιρέτα τις χριστιανικές ομολογίες, και (γ) της δημιουργίας ενός νέου κλάδου στην επιστήμη της θεολογίας, εκείνου της “λειτουργικής θεολογίας”, μάλιστα με πολύ ουσιαστική Ορθόδοξη συμβολή.

α. Η πολιτιστική ανθρωπολογία, και γενικότερα οι κοινωνικές επιστήμες, ήταν εκείνες που έφεραν τα πάνω κάτω στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Δεν είναι μόνο η αναγνώριση πέρα από κάθε αμφισβήτηση της στενής σχέσης λατρείας και πολιτισμού (cult-culture), ούτε η ανάδειξη της τελετουργικής έκφρασης των θρησκευτικών κοινοτήτων (ritual) από δευτερεύον και περιθωριακό σε πρωτεύον και ουσιαστικό στοιχείο· είναι κατά κύριο λόγο η αξιωματική θέση ότι η κοινή λατρεία των διαφόρων κοινωνιών, από τις πλέον πρωτόγονες μέχρι σχεδόν και τις πρόσφατες, σχεδόν πάντοτε προσδιορίζουν και την ταυτότητα και τον πολιτισμό τους. Η διαπίστωση αυτή θα πρέπει να είχε καταλυτική επίδραση στη σχετική επικράτηση στους χριστιανικούς κύκλους και τη θεολογική επιστήμη της αντίληψης ότι η Ευχαριστία, ως το κέντρο και το προσδιοριστικό στοιχείο της χριστιανικής λατρείας, προσδιορίζει το είναι και την ταυτότητα της Εκκλησίας.

β. Με βάση την αξιωματική αυτή διαπίστωση, ότι δηλαδή η λειτουργία αποτελεί τό είναι και την αυθεντική ζωή της Εκκλησίας, άρχισε στις αρχές του αιώνα μας, ακόμη και στους κόλπους της κατά παράδοση συντηρητικότερης και την εποχή εκείνη λειτουργικά άκαμπτης Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας—για την ακρίβεια κυρίως απ’ αυτήν—η περίφημη λειτουργική κίνηση, ένα από τα σημαντικότερα θεολογικά κινήματα του αιώνα μας. Στο μανιφέστο που κυκλοφόρησε το 1909 ο Dom Lambert Beauduin υπογράμμισε τις εξής τρεις βασικές πτυχές, οι οποίες προσδιόριζαν και τους κύριους άξονες και τα οράματα του κινήματος: τη λειτουργική, την εκκλησιολογική και την οικουμενική· σωστότερες δηλαδή λατρευτικές τελετές, αυθεντικότερες εκκλησιολογικά και περισσότερο οικουμενικά προσανατολισμένες, κυρίως με θαρραλέο και τολμηρό άνοιγμα προς την ανατολική λειτουργική παράδοση. Κοινός παρονομαστής όλων των παραπάνω ήταν η ενεργός συμμετοχή του συνόλου της λατρευτικής κοινότητας στην κοινή λατρεία της Εκκλησίας.

γ. Τέλος, η λειτουργική θεολογία προήλθε ουσιαστικά από τη συνάντηση της δυτικής θεολογίας με την αυθεντική λειτουργική παράδοση της Ανατολής, με αφετηρία βέβαια τη λειτουργική κίνηση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει π. Aidan Kanavagh, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Yale και από τους κορυφαίους σύγχρονους λειτουργιολόγους, η ενδημική κρίση του δυτικού πολιτισμού οφείλεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό στη διαμόρφωση μιας αντίληψης για τη «λατρεία» εντελώς διαφορετικής από εκείνη της

αρχαίας «λειτουργίας»]. [\[6\]](#)

Πέρα από το γεγονός ότι περιστρέφεται κατά κύριο λόγο γύρω από την ελληνική λέξη “λειτουργία” (έργο του λαού δηλ.), που και ως όρος ήταν άγνωστος στη λατινική λειτουργική βιβλιογραφία, η λειτουργική θεολογία, ως αυτόνομος κλάδος της θεολογικής επιστήμης, αλλά και ως εξέλιξη της κλασικής λειτουργικής, εξετάζει όχι τόσο το “πώς” αλλά το “τι” της λειτουργικής πράξης. Αντικειμενικός της στόχος δεν είναι να κάνει τη λειτουργία (και ιδιαίτερα την κύρια έκφρασή της, την Ευχαριστία) αντικείμενο μελέτης—αυτό είναι το έργο της “θεολογίας της λατρείας”)—ούτε πηγή της δογματικής θεολογίας—αυτό είναι έργο της “θεολογίας, για την ακρίβεια της δογματικής θεολογίας, που απορρέει από τη λατρεία”). Τόσο στη «θεολογία της λατρείας», όσο και στη «θεολογία (που απορρέει) από τη λατρεία», η λειτουργία προσδιορίζεται—μερικές μάλιστα φορές αποκλειστικά—ως η λατρευτική έκφραση της πίστεως, εξαντλείται με άλλα λόγια στην τυπική διάταξη (ordo) και περιορίζεται στο δομικό μόνο στοιχείο του λειτουργικού γεγονότος της κοινότητας. Η «λειτουργική θεολογία» ξεκινάει, βεβαίως, από την ιστορική μελέτη της λατρείας, η ιστορική όμως αυτή μελέτη είναι απλώς το σημείο εκκίνησης, όχι ο απώτερος στόχος της. Γι’ αυτό και σημείο αναφοράς, αλλά και κύριο αίτημα της λειτουργικής θεολογίας, είναι η «λειτουργική αναγέννηση». Προτιμώ τον όρο “αναγέννηση” από τους συναφείς “μεταρρύθμιση”, ακόμη και τον όρο “ανανέωση”, χωρίς βέβαια να τους απορρίπτω, για πολλούς και διάφορους λόγους.

Χωρίς την εκκλησιολογική κατανόηση της χριστιανικής πίστεως και αυτοσυνειδησίας δεν μπορεί να υπάρξει λειτουργική θεολογία. Η τελευταία συνδέεται περισσότερο με την εκκλησιολογία, και θα’ λεγα καθόλου με την τελετουργική. Γι’ αυτό και η «λειτουργία» στην αυθεντική έκφρασή της αποστασιοποιείται πλήρως από κάθε είδους λατρευτικές (cultic) και τελετουργικές (ritual) κατηγορίες. Όπως ο χριστιανισμός στην αυθεντική του μορφή είναι το «τέλος» της θρησκείας (ο όρος με τη βιβλική της σημασία, πρβλ. Ρωμ 10,4), έτσι και η «λειτουργία» θα μπορούσε κανείς να πει είναι το τέλος της «λατρείας».

Στο χώρο βέβαια της Ορθοδοξίας, και ιδιαίτερα των κατά παράδοση μητροπολιτικών της κέντρων, οι εξελίξεις αυτές ελάχιστα συνέβαλαν στον επαναπροσδιορισμό της ευχαριστιακής (κατά κύριο λόγο) αλλά και της λοιπής λειτουργικής πράξης της Εκκλησίας. Η κοινή πλέον θέση της νεώτερης επιστήμης για τον εσχατολογικό χαρακτήρα της Ορθόδοξης λειτουργίας, και κατά κύριο λόγο της Ευχαριστίας, ελάχιστα έχει επαναπροσδιορίσει την Ορθόδοξη λειτουργική πράξη. Στα σωζόμενα λειτουργικά κείμενα, καθώς και την πατερική παράδοση της Ορθοδοξίας, περισσότερο απ’ ότι στις λοιπές παραδόσεις, είναι πλέον αποδεδειγμένο πως σε κάθε ευχαριστιακή σύναξη δεν επιτελείται κάποια μαγική μυστική τελετή ή έστω και κάποια λατρευτική πράξη ατομικής σωτηρίας, αλλά προληπτικά φανερώνεται η Βασιλεία του Θεού. Όσες φορές με άλλα λόγια η εκκλησιαστική κοινότητα, ο νέος Ισραήλ, ο διασκορπισμένος λαός του Θεού, συνέρχεται «επί το αυτό», γίνεται απτή πραγματικότητα ως αρραβών, αναλαμπή και πρόγευση, το μυστήριο της ερχόμενης Βασιλείας του Θεού, και τα μέλη αυτής της κοινότητας, όλα ανεξαιρέτως, συλλειτουργοί αλλά συντελεστές, έστω και προληπτικά, στην επί γής πραγμάτωση της Βασιλείας του Θεού.

Η Ευχαριστία, ως το μοναδικό αυτό γεγονός της εδώ και τώρα βίωσης των εσχάτων, ως αντανάκλαση της Βασιλείας του Θεού, ως αυθεντική «εικόνα» της (μέλλουσας να φανερωθεί) «αλήθειας», καταντάει καρικατούρα, κακέκτυπο και ψευδές είδωλο της πραγματικότητας που εικονίζει, αν δεν εκφράζει πιστά τις ιδιότητες αυτής της Βασιλείας. Αν δηλαδή τα στοιχεία της πλήρους και ισότιμης συμμετοχής του λαού του Θεού δεν είναι εμφανή· αν η ευχαριστιακή σύναξη δεν αποτελεί δυναμική έκφραση ενότητας, ισότητας, αδελφοσύνης, θυσίας και προ παντός αληθούς κοινωνίας, αντανάκλαση της τέλει κοινωνίας της Αγίας Τριάδος· αν δεν πραγματώνεται προληπτικά υπέρβαση της φθαρτότητας, της διάσπασης και της θνητότητας της ανθρώπινης ιστορικής και της εν γένει κτιστής πραγματικότητας. Όσοι ισχυρίζονται το θεμιτό της ιεραρχικής (με την κοσμική σημασία του όρου) δομής της λειτουργικής τάξης της Εκκλησίας, είτε εξαιτίας αδικαιολόγητου χριστομονισμού, είτε εξ επιδράσεως (στην ουσία λαθεμένης και μη ολιστικής ανάγνωσης) των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων, αγνοούν ή ηθελήμενα παραποιούν την κλασική εσχατολογική διατύπωση του αποστόλου Παύλου Α΄ Κορ 15,28. Ιεραρχική δομή στην Εκκλησία και τη λειτουργία της θα εδικαιολογείτο, μόνον εφόσον υποσκάπταμε το όραμα της εσχατολογικής Βασιλείας και μετατρέπαμε την Εκκλησία σε θεσμό του κόσμου τούτου.

Όσο χρόνο λοιπόν η Εκκλησία στην οντολογική και μαζική της έκφραση δεν αναπαριστά δυναμικά αυτήν την πραγματικότητα της Βασιλείας, αλλά εξαντλείται απλώς σε μια απλή—σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις σακραμενταλιστική/ μαγική—τελετή, οποιαδήποτε πτυχή της εκκλησιαστικής ζωής, αλλά και οποιαδήποτε πρόοδος στην ποιμαντική, κοινωνική, μοναστική, ιεραποστολική, επιστημονική θεολογική κλπ. έκφρασή της Εκκλησίας χωρίς τη λειτουργική αναγέννηση που να απορρέει από μια θαρραλέα λειτουργική—και κατά πρώτο λόγο ευχαριστιακή—μεταρρύθμιση, δεν μπορεί παρά να είναι ελλιπής, ανεπαρκής και αναποτελεσματική.

Δυστυχώς, για πολλούς αιώνες η έλλειψη υγιούς θεολογικού προβληματισμού (ισάξιο του δυναμικού θεολογικού λόγου των Πατέρων της χρυσής περιόδου του χριστιανισμού) συνετέλεσε στο να θεωρείται θεολογικά αδιαπραγμάτευτο ό,τι σχετίζεται με το «μυστήριο». Ο π. Αλ. Σμέμαν ορθά επεσήμανε το

φαινόμενο, δυστυχώς όμως επέμεινε στην αναγκαιότητα θεολογικής απλώς ερμηνείας των λειτουργικών καταβολών και όχι την ριζική επαναφορά του λειτουργικού/ευχαριστιακού λόγου και της σύγχρονης λειτουργικής (και κυρίως της ευχαριστιακής) πράξης στην αρχική αυθεντική τους υπόσταση και λειτουργία. [7] Με εξαίρεση τις Ορθόδοξες κοινότητες της λεγόμενης διασποράς, η ηγεσίες των κατά τόπους αυτοκεφάλων Εκκλησιών πολύ σπάνια είναι διατεθειμένοι να ασχοληθούν με το πρόβλημα.

Ενθαρρυντικό στοιχείο, οφείλω να ομολογήσω, είναι η πρόσφατη εγκύκλιος του μακαριωτάτου προς τους ιερείς της τοπικής του Εκκλησίας, της Ιεράς Αρχιεπισκοπής, στο βαθμό που έστω και δειλά άπτεται θεμάτων λειτουργικής μεταρρύθμισης, θεμάτων δηλαδή που αφορούν στην αυθεντική οντολογική υπόσταση της Εκκλησίας. [8] Σε πρόσφατο άρθρο μου στο περιοδικό Σύναξη αναφέρθηκα σε συγκεκριμένες «άκρως απαραίτητες, όπως υπογράμμισα, επαναρρυθμίσεις της ευχαριστιακής λειτουργικής τάξης, προκειμένου να αποκτήσει εκ νέου η κάθε τοπική χριστιανική ευχαριστιακή κοινότητα την αυθεντική ‘ορθόδοξη’ έκφρασή της». [9]

Όλες εκείνες οι πρακτικές εκ πρώτης όψεως προτάσεις (επαναφορά της καθολικής συμμετοχής στη Θεία κοινωνία, πλήρης συμμετοχή του συνόλου του «λαού του Θεού» στα δρώμενα, εις επήκοον πάντων ανάγνωση της αναφοράς, και μάλιστα σε κατανοητή από κάθε άποψη μορφή, εκ νέου ενεργοποίηση του άμβωνα, κατάργηση του τέμπλου στη σημερινή του μορφή κλπ) δεν είναι, όπως τόνιζα, δευτερεύουσας σημασίας, μ’ άλλα λόγια δεν ήταν *theologia secunda* αλλά *theologia prima*. Κι αυτό γιατί αφορούν την ταυτότητα της Εκκλησίας, χωρίς την αυθεντική έκφραση της οποίας ο χριστιανισμός εύκολα μπορεί να διολισθήσει (εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων και της κοινωνικής δυναμικής) σε ένα εξουσιαστικό και καταπιεστικό θρησκευτικό σύστημα.

Είναι άλλωστε αποδεδειγμένο ότι η λειτουργία, η κυρίαρχη δηλ. έκφραση του είναι της Εκκλησίας με κορωνίδα και κορύφωση την Ευχαριστία, μπορεί πολύ εύκολα να εκτραπεί στην καλύτερη περίπτωση σε μια άχρηστη και περιττή τυπολατρία και στη χειρότερη σε μαγική, σακραμενταλιστική (ακόμη και δαιμονική) εκδήλωση, που αντί να κατευθύνει τη χριστιανική κοινότητα προς το όραμα της Βασιλείας, να την αποπροσανατολίζει οδηγώντας την σε ατομιστικές μυστικής υψής ατραπούς, στην αποστασιοποίηση από τον «άλλο» (και επομένως και από το Θεό, τον όντως «Άλλον»), και τελικά στο θάνατο, στην κόλαση.

Αυτήν ακριβώς την αναγκαιότητα, και με αφορμή τη συζήτηση που σε διορθόδοξο επίπεδο προκάλεσε η παραπάνω εισήγησή μου, αλλά και μελέτες άλλων Ορθόδοξων εκκλησιολόγων, λειτουργιολόγων, ευχαριστιολόγων κλπ., συνήλθε διορθόδοξη διάσκεψη με θέμα “Ορθόδοξη Λειτουργική Αναγέννηση και η Ορατή Ενότητα”, [10] η οποία διατύπωσε τις εξής “θεμελιώδεις αρχές”, οι οποίες πρέπει να διέπουν την κάθε χριστιανική λατρεία.

Διαβάζω αποσπασματικά από το τελικό κείμενο:

α. “Η λατρεία για να είναι αληθινή πρέπει ταυτόχρονα να είναι θεοκεντρική και διαλογική. Περιλαμβάνει και το λόγο του Θεού προς εμάς και το δικό μας αίνο, δοξολογία, ικεσία και παράκληση, που προσφέρεται σ’ Αυτόν. Στη λατρεία ο Θεός είναι παρών μεταξύ των πιστών και οι πιστοί παρόντες μπροστά στο Θεό.

β. Η λατρεία είναι εσχατολογική. Στοχεύει στην τελική ενότητα των πιστών «εν Χριστώ».

γ. Η λατρεία είναι ευαγγελική και μ’ αυτήν την έννοια είναι διδακτική. Μας παρουσιάζει την ιστορία του Ιησού Χριστού και στην ουσία αναπαριστά ολόκληρη την ιστορία της Θείας Οικονομίας. Η λατρεία στοχεύει πολύ πιο πέρα από τις λατρευτικές συνάξεις. Αποβλέπει στο ευρύτερο σχέδιο του Θεού για την ανανέωση της ανθρώπινης κοινότητας. Με τον τρόπο αυτόν σχετίζεται με την ιεραποστολή.

δ. Η λατρεία είναι ιεραποστολική. Δεν μπορεί να είναι αυτοσκοπός. Ο πρωταρχικός της στόχος είναι να φέρει τους χριστιανούς σε κοινωνία με τον Τριαδικό Θεό και τους ανθρώπους μεταξύ τους και με όλη τη κτιστή δημιουργία.

ε. Η λατρεία έχει μορφωτική αποστολή. Είναι δηλ. η βασική δίοδος μέσα απ’ την οποία η πίστη της εκκλησίας - η θεολογία της εκκλησίας και η πράξη - πέρασε απ’ τη μια γενιά στην άλλη. Δια-μορφώνει και την ατομική και τη συλλογική ταυτότητα των πιστών.

στ. Η λατρεία είναι μεταμορφωτική. Μας προκαλεί να ανακαλύψουμε, να βιώσουμε και να συνειδητοποιήσουμε τον αυθεντικό και αιώνιο τρόπο ύπαρξής μας μέσω του φωτισμού του νου, της μεταμόρφωσης των παθών και του εξαγνισμού της καρδιάς.

ζ. Η λατρεία είναι εκκλησιακή. Διαμέσου της λατρείας της η εκκλησία βρίσκει την πιο πλήρη έκφραση και συνειδητοποίηση της.

η. Η λατρεία είναι ολιστική. Ο λόγος του Θεού απευθύνεται σε όλο το ανθρώπινο πρόσωπο. Αινούμε και ευχαριστούμε τον Θεό όχι απλά και μόνο με το νου μας, αλλά και με την καρδιά και το σώμα μας. Τέλος,

θ. Η λατρεία είναι περιεκτική. Είναι δηλ. έργο του συνόλου του λαού του Θεού. [11]

Αυτές οι γενικές αρχές που σχετίζονται με τη φύση της λατρείας έχουν έναν αριθμό συνέπειες για την Ορθόδοξη λατρεία της εποχής μας.

α. Πρώτα από όλα, εάν οι αρχές που διατυπώθηκαν πιο πάνω εφαρμοσθούν πλήρως, η λατρεία μας φυσιολογικά θα πρέπει να πραγματοποιείται στην καθομιλουμένη γλώσσα των λαών. Αιώνες τώρα η

Ορθοδοξία επικαλείται το παράδειγμα των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, στην πρόσφατη όμως πρακτική αυτή η αρχή συχνά καταστρατηγείται. Οι εκκλησίες μας πρέπει να εξετάσουν κατά πόσο η γλώσσα της λατρείας τους στην πραγματικότητα μεταφέρει το πραγματικό της νόημα στον πιστό και στον κόσμο.

β. Η λειτουργική λατρεία πραγματοποιείται από όλη την ευχαριστιακή σύναξη, όχι μόνο από τον κλήρο. Γι' αυτό το λόγο στη λειτουργική προσευχή γενικά χρησιμοποιείται το πρώτο πρόσωπο πληθυντικού. Αυτό, για παράδειγμα, είναι ξεκάθαρο στην ευχαριστιακή αναφορά, την κεντρική προσευχή της ευχαριστιακής λειτουργίας «Μεμνημένοι τοίνυν της σωτηρίου ταύτης εντολής ... τά σά εκ των σων σοί προσφέροντες κατά πάντα καί διά πάντα... σέ υμνούμεν σέ ευλογούμεν, σοί ευχαριστούμεν...». Η κεντρική πράξη εδώ είναι δική μας συλλογική προσφορά αίνων και ευχαριστίας, η θεία Ευχαριστία μας. Για να είναι, ως εκ τούτου, λειτουργική η προσευχή της κοινότητας θα πρέπει όλες οι ευχές να εκφωνούνται εις επήκοον πάντων.

γ. Οι εκκλησίες μας θα πρέπει να εξετάσουν κριτικά τα στοιχεία εκείνα που παρακωλύουν την πλήρη συμμετοχή του λαού στη λατρεία. Η φύση της συλλογικότητας της κοινής λατρείας απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη η δυναμική του ιερού χώρου. Οφείλουμε να είμαστε ενήμεροι για τις θεμιτές εναλλακτικές λύσεις στην αρχιτεκτονική και διαρρύθμιση του εκκλησιαστικού χώρου. Για παράδειγμα, δεν θα έπρεπε μήπως το εικονοστάσιο να επιτρέπει οπτική επαφή των πιστών, συνδέοντας τους με την ιερατική λειτουργία, η οποία και τελείται στο όνομα τους; πού είναι το κατάλληλο μέρος για την ανάγνωση των Ιερών Γραφών και πώς μπορεί αυτό να προσαρμοστεί στις διάφορες συνθήκες. Οι χορωδίες και οι ψάλτες διευκολύνουν τη συμμετοχή του εκκλησιάσματος; Το είδος της μουσικής που χρησιμοποιείται είναι το καταλληλότερο για να αποδώσει τα νοήματα του κειμένου. Μήπως ορισμένες τάξεις και ομάδες πιστών αποκλείονται συστηματικά από την πλήρη συμμετοχή (π.χ. οι γυναίκες ως αποτέλεσμα λανθασμένης εφαρμογής των περί καθαρότητας διατάξεων της Παλαιάς Διαθήκης. τα παιδιά ως αποτέλεσμα της συνήθειας να στέλνονται σε κατηχητικά σχολεία κατά τη διάρκεια της Θείας λειτουργίας". [12]

Πολλοί είμαστε εκείνοι που πιστεύουν πως το πρόβλημα της υπέρβασης του κακού στον κόσμο δεν είναι πρωταρχικά και αποκλειστικά ηθικό. είναι κατά βάση εκκλησιολογικό. Η ηθική και κοινωνική ευθύνη της Εκκλησίας τόσο ως οργανισμού, όσο και των μεμονωμένων μελών της, είναι η λογική συνέπεια της εκκλησιακής αυτοσυνειδησίας. Μόνον, λοιπόν, με το μαζικό επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας της Εκκλησίας μέσα από μια ριζική λειτουργική αναγέννηση, μπορούν να αναδειχθούν βασικές ιδιότητες της Εκκλησίας όπως η ενότητα και καθολικότητα, με την αναγνώριση της αναγκαιότητας της υπέρβασης της «αποκλειστικότητας» και της παραχώρησης της θέσης της στην προτεραιότητα της «κοινωνίας» με τους «άλλους». Η συνειδητή π.χ. συμμετοχή του λαού στην Ευχαριστία με την ενεργοποίηση (και φυσικά την εις επήκοον του συλλειτουργούντος πληρώματος της εκκλησίας εκφορά της ευχής) της αναφοράς, θα έχει ως επακόλουθα τόσο την υπέρβαση των εθνικιστικών, φυλετικών εκδηλώσεων, την προώθηση της ενότητας της Ορθοδοξίας, αλλά και την αναζήτηση της ορατής ενότητας της Εκκλησίας, όπως και τον αγώνα για την ενότητα της ανθρωπότητας, αφού σταδιακά θα γίνει συνείδηση όλου λαού ότι η «λειτουργία του» προσφέρεται «υπέρ της οικουμένης».

Μ' αυτό το μέτρο, αλλά κυρίως με τη επαναφορά της καθολικής συμμετοχής του πληρώματος στο κοινό ποτήριο, ευκολότερα θα φθάσουμε ως τοπική Εκκλησία στην αυτονόητη υπέρβαση της φθαρτής ιεραρχικής τάξης των ιερατικών χαρισμάτων, που στην ουσία είναι αντανάκλαση της πεπτωκυίας κοσμικής τάξης πραγμάτων και όχι της κενωτικής τριαδικής θεικής υπόστασης. Έτσι ευκολότερα μπορούμε να ελπίζουμε στην επάνοδο της παραδοσιακής «εικονικής» ερμηνείας των ιερατικών λειτουργημάτων, στην εκ νέου ενεργοποίηση της «συνοδικότητας» σε όλους τους τομείς της εκκλησιαστικής ζωής, αλλά και στην πραγματική κοινωνία ανδρός και γυναικός. Ας μη ξεχνούμε, άλλωστε, ότι η σθεναρή αντίσταση των πατέρων της Εκκλησίας στην βίαιη υποταγή των Ελλήνων στην Εκκλησία της Ρώμης αυτό κατά βάση προσπαθούσε να αποτρέψει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Edward Farley, Deep Symbols. Their Postmodern Effacement and Reclamation , Trinity Press International 1996.

2. Edward Farley, Deep Symbols, σελ. 3.

3. Πρβλ. το κλασικό έργο του The Orthodox Liturgy. The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite, SVS Press New York 1990.

[4.](#) H. Wybrew, “The Development of the Eucharistic Worship. Tradition and Change,” Sobornost 18 1996, σελ. 9-18.

[5.](#) Σελ. 18.

[6.](#) Βλ. D. W. Fagerberg, What is Liturgical Theology. A Study in Methodology, The Liturgical Press Collegeville, Minnesota 1992, σελ. 180εξ.

[7.](#) Για το θέμα αυτό περισσότερα στη διδακτορική διατριβή του π. Γ. Μπασιούδη, Η συμβολή του Σμέμαν στη Λειτουργική και την Ορθόδοξη Θεολογία, Θεσσαλονίκη/Münster 2000.

[8.](#) Εκκλησία

[9.](#) «Η ευχαριστιακή προοπτική της αποστολής της Εκκλησίας», Σύναξη 61 (1997), σελ. 29-43.

[10.](#) Το τελικό κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε αγγλικά στο T. FitzGerald-P. Bouteneff (eds.), Turn to God – Rejoice in Hope. Orthodox Reflections on the Way to Harare, Orthodox Task Force WCC, 1998, σελ. 139-146, και σε ελληνική μετάφραση από τον υπογράφοντα, αρχικά στο περιοδικό Καθ’ Οδόν 15 2000, σελ. 89-97, και στην παρούσα συλλογή ως παράρτημα (σελ.....).

[11.](#) Από την § 8.

[12.](#) Από τις § 8-11.